

3. Прыгадайце, як Дзік выратаваў Гаспадара ад рабаўніка. Ці мог Гаспадар заўсёды разлічваць на дапамогу свайго сабакі?
4. Раскажыце пра ўзаемаадносіны Дзіка і ката Хамы.
5. Ахарактарызуйце дзеянні Дзіка ў сітуацыі з Інінай аладкай.
6. Якую памяць пакінуў пасля сябе Дзік?

7. Ці хацелі б вы мець такога сябра, як Дзік? Патлумачце чаму. Калі вы маеце свайго хатняга сябра, падрыхтуйце пра яго невялікую вусную замалёўку ці прыгадайце займальнае здарэнне, якое з ім адбылося.

8. Як вы думаеце, што значыць быць адказным за «братоў нашых меншых»? Паразважайце: адкуль бяруцца беспрытульныя жывёлы, хто вінаваты ў тым, што столькі бяздомных сабак? Калектыўна прыдумайце парады будучым гаспадарам хатняга сябра (кошкі, сабакі, іншай жывёліны ці птушкі).

Літаратурная размінка

Многія пісьменнікі, кінарэжысёры, мультыплікатары звярнуліся да тэмы ўзаемаадносін чалавека з прадстаўнікамі дзікай прыроды. Якія творы вы чыталі і якія фільмы, мультфільмы глядзелі на гэтую тэму?

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Сёння шырока вядома апавяданне Уладзіміра Караткевіча «Былі ў мяне мядзведзі». Асновай для аднаго з яго эпізодаў паслужыў рэальны факт: калі на «Беларусьфільме» здымалася беларуска-чэшская стужка «Пушчык едзе ў Прагу», яго галоўнага «героя», мядзведзя Пушчыка, кінаработнікі неяк прывялі да Караткевіча, выкупалі ў ванне, а потым паклалі спаць на тахце і селі абедзяць. Тады ж быў зроблены і фотаздымак: Караткевіч гуляе з мядзведзем.

Здымак трапіў у газету «Ніва», што выдаецца ў Польшчы, у Беластоку, на беларускай мове. І там яго ў 1965 годзе апублікавалі з прыкладна такім подпісам: «Вядомы беларускі пісьменнік Уладзімір Караткевіч вельмі любіць жы-вёл; на здымку вы бачыце яго з уласным мядзведзем, з якім ён любіць прагульвацца...». Пасля той публікацыі не было адбою ад званкоў: а калі можна прыйсці, каб яго паглядзець, а дзе ты яго трымаеш, а чым корміш?.. (Паводле Адама Мальдзіса.)

Былі ў мяне мядзведзі (Скарочана)

Бацька мой быў ляснічы. І дзед быў ляснічы, і пра-дзед. І ўсе мае дзядзькі з бацькавага боку былі ляснічыя, лесаводы або яшчэ нейкім чынам былі звязаны з лесам і з навукай аб лесе. Стварылася вялізная лясная дынастыя¹, і нават мой малы пляменнік толькі і трызніць, што аб дзе-давай прафесіі. З гэтай дынастыі адзін я, на гаротнае зас-мучэнне бацькі і дзеда, выявіўся вырадкам. Стаў мастаком-аніمالістам. Тым, хто малое звяроў.

...Дом мой вечна быў поўны рознымі жывёлінамі. Пад ложкам мелі кватэру вожыкі, чарапахі, марскія свінкі. На ўсіх падаконнях акварыумы з рыбкамі розных парод (за імі, досыць беспаспяхова, спрабаваў паляваць мой сіямскі кот Васіліск). У доме — а ён у мяне на ўскраіне — заўсёды было некалькі сабак рознай пароды. У розныя часы жылі ў мяне ваўчаняты, малыя лісы, фенек², шчанюк гепарда. Дый ці мала яшчэ чаго!..

¹ Дына́стыя — некалькі пакаленняў, якія з роду ў род наследу-юць адну і тую ж прафесію ці занятак.

² Фэ́нек — невялікая ліса з вялікімі вушамі.

Успамінаю стары-стары, з дубовых брусоў складзены дом лясніцтва наводдаль ад нашага, і як восенню ён бываў уккрыты звонкім і спявучым чырвоным лісцем, і як пазней, у зазімкі, пяшчотна серабрыўся яго шчапяны дах...

Там мінула маё дзяцінства, і я ніколі не езджу туды. Бо ведаю, якой тугой сустрэне мяне гэты куток, у якім я ўжо нічога не пазнаю, калі нават і злітаваўся з яго агонь вайны. Але нават калі і злітаваўся — там набудавалі, перарабілі, высеклі і насадзілі, а я хачу, каб ён заставаўся такі, які ён стаіць у маіх вачах: самы найлепшы для мяне куток Беларусі, якая для мяне зноў-такі найпрыгажэйшая ў свеце зямля...

А пакуль што я не хачу ехаць туды. Больш за ўсё, шчыра кажучы, таму, што мне ўвесь час здаецца: вось прыеду, і выйдзе мне насустрач з лесу Бурык, Бурчынька, і засапе, і зарохкае, і будзе цягнуць таўшчэзную лапэту, кленчачы¹ цукерку.

Глупства, вядома. Мінула з таго часу трыццаць год, і мой звер даўным-даўно мірна заснуў у нетрах, калі толькі яго не забіла вайна.

Яго прынеслі мне ўзімку саракаваго года. Палясоўшчыкі ўспаролі мядзведзіцу — тады яшчэ паляванне на мядзведзяў не было забаронена, — забілі яе, двух медзведзянят пабралі сабе, а трэцяга занеслі бацьку.

Той паставіўся да ўсяго гэтага страшэнна няўхвальна. Ён цярпець не мог непатрэбнага «ляснаго разбою», хаця б ён і не быў забаронены дзяржавай.

— Матку страляць. Падурэлі мужыкі.

— Дык... яно... чорт яе ведае, хто яно там сядзеў. А выскачыла, то было ўжо позна. Тут ужо ратуйся. Абуджаны мядзведзь усё адно прападзе.

¹ *Клёнчыць (кля́нчыць)* — тут: настойліва выпрошваць.

— А я вось Піліповічу за гэта ўзгрэў дам. Не ведаць, дзе і які звер на ягоным участку.

— Дык малое ж усё адно шкада, — без усякай логікі сказаў палясоўшчык. — Не выкінеш жа на мароз.

— А які вы гэтаму малому лёс прысудзілі? — спытаў бацька. — Дзікі — хай бы сабе й жыў дзікі сабе на радасць. А так будзе ні хатні, ні дзікі. Будзе цягнуцца да людзей, палохаць іх. Скуль жа ім ведаць, што ён мухі не пакрыўдзіць? Ну і нарвецца на кулю. Ці самім давядзецца застрэліць, ці ў звярынец здаць — таксама не цукар без свабоды.

Бацька трымаў у руках аблезлую зайчыную шапку і паказваў мне нешта жывое, што ляжала ў ёй.

— Шчанюк! — ахнуў я.

Шчанюк быў велічынёю з рукавічку, маленькі-маленькі, светлы. І вочкі былі ці то сінія, ці то проста з блакітнай каламуццю, як то бывае ў шчанюкоў. А дурныя ж дурныя!

— Якой пароды? — спытаў я.

— Мядзведжай пароды, — адказаў бацька. — Гэта медзведзянятка.

— Такі малы? Смяешся, так?

Я шмат разоў бачыў мядзведзяў і не паверыў яму.

— Э-ех, Сяргейка, розуму ў цябе, — сказаў стары ляснік Марка. — А яшчэ лесавік. Мядзведзі ж узімку не ядуць. Вось мядзведзіха такіх і нараджае. Малака ім з напарстак трэба, і яны ўсю зіму амаль не растуць. Іначай высмакталі б ушчэнт. Здохла б матка з голаду. Затое ўжо вясной, як выйдуць на лясны хлеб, пачынаюць як на дражджах расці.

Мядзведзіка занеслі ў хату, і там маці, узяўшы яго на рукі, пачала мачаць палец у цёплае малако і даваць яму злізваць. Язычок у таго быў шэры і толькі ледзь-ледзь

ружовы. А пасля Марка вярнуўся з гарадка, з пакупак, і прывёз аранжавую, як апельсін, спрынцоўку, і тады справа ўвогуле пайшла на лад.

Мабыць, з той прычыны, што было ўдосталь корму, мядзведзік не стаў чакаць вясны, каб пачаць расці. Распірала яго, сапраўды, як на дражджах. Хутка мы пачалі даваць яму ўжо і крышаныя яйкі, і мёд, разбоўтаны ў вадзе. У гэтых выпадках ён асабліва чыста вылізваў сподак.

Спаў ён у маім мезанінным¹ закутку на старым кажусе, пасцеленым ля грубкі, але часамі ўначы пачынаў так жаласна енчыць і квіліць, сумуючы па чымсьці, што я браў яго да сябе ў ложак, пад коўдру, хаця рабіць гэта мне забаранялі. Трапіўшы туды, ён адразу супакойваўся і пачынаў цмокаць языком усё салатзей і салатзей, аж пакуль не засынаў, а тады ўжо толькі соп. А я баяўся толькі прыспаць яго, не знарок наваліўшыся ў сне. Занадта ўжо ён быў малы.

Раніцаю бацька, каб не лезці па сходах, грукаў кіем у столь, і я хутка адносіў медзведзяня на месца... Часцей за ўсё Бурык і не прачынаўся пры гэтым.

А я, пасля ўсіх гэтых ненавісных умыванняў і парэчавых чаёў, ставаў на лыжы і ішоў пяць кіламетраў у свой трэці клас. І заўсёды шкадаваў, што мядзведзь застаецца дома адзін. Узяць яго з сабой я, аднак, не наважваўся, інстынктыўна адчуваючы, што прысутнасць мядзведзя ў класе асаблівага захаплення ў настаўнікаў не выкліча.

Бурык рос, і ў маім пакоі зніклі аконныя занавескі, бо ён меў звычай караскацца на іх і гайдацца. І знікла сурвэтка са стала, бо ён двойчы сцягваў яе разам з чарніліцай² і сшыткамі. Сшыткі ён акуратна дзёр на часткі, седзячы, як

¹ *Мезанін* — невялікая надбудова над сярэдняй часткай дома.

² *Чарніліца* — невялікая спецыяльная пасудзіна для чарніла.

чалавек, на падлозе, беручы карэньчык у рот, а астатняе давяршаючы лапамі. І мне давялося хаваць сшыткі, і чарніліцу, і кнігі, і туфлі, што, між іншым, мела вялікае выхаваўчае значэнне...

А Бурык раскашаваў у вялізным доме. Аднойчы забраўся ў камору, перакуліў на сябе банку з мёдам, а пасля высыпаў на сябе мяшэчак з мукой. Калі яго заспелі на гарачым¹, ён з дзелавітым буркатаннем аблізваў з сябе гэтую незвычайную бела-аранжавую кашу. Аблізваў плечы. Здымаў гэтую кашу з дзіцячага, амаль голага, круглага пуза. Перакульваўся на спіну і стараўся злізаць гэта яшчэ і з тоўстых голых пятак.

Матка ахнула, схапіла яго за вуха і павалакла на кухню мыць...

Аднойчы я назнарок пакінуў дзённік на стале. У дзённіку было першае маё «пасрэдна», адзнака, што адпавядае сучаснай тройцы. Карысці мне гэта не прынесла. Паршывец Бурык, як назнарок, падзёр у дробныя шматкі ўсе старонкі дзённіка, акрамя той, на якой была адзнака.

...У тое лета я, ідучы з Маркам у лес, пачаў усё часцей і часцей браць з сабою Бурыка. Спачатку той баяўся лесу, ціснуўся да ног, але з часам пачаў прывыкаць. Нават мог знікнуць, але як толькі крыкнеш, з усіх ног валюхаў да цябе, смешна матляючы віслым задам.

Марка спецыяльна, на вачах у яго, адкідаў і перакульваў камяні і калоды, браў чарвякоў, што спяшаліся ў зямлю, ды лічынак і харчыў імі Бурыка. Той аж чамкаў. З месяца нічога ў нас не атрымоўвалася. І якая ж была радасць, калі ён упершыню паспрабаваў адцягнуць калоду. Невялікую. Ён быў гладзенькі, і сыты, і ўжо досыць моцны.

¹ *Заспéць на гарачым* — застаць на месцы шкоды.

— Пакрыўдзілі мы яго, — сказаў Марка, — то трэба выправіць, як здолеем. Каб не збыткаваўся¹ з яго лес, як выпусцім.

Аднойчы я заспеў яго, калі Бурык знайшоў цецеручынае гняздо. Узяў адзін прыемны круглы прадмет у пашчу — хутчэй як цацку — і выпадкова раздушыў. Выраз ягонай морды ў гэты момант немагчыма апісаць. Спыраша нязмернае здзіўленне, — а куды тая цацка падзелася? — а пасля нечаканае ўразуменне, што гэта ежа, і смачная ежа...

Аднойчы Марка выкупаў мядзведзя ў Водры, а пасля падвабіў яго цукрам да бліжэйшага мурашніка. Паклаў цукар на ягоную макушку. Бурык палез па яго спачатку лапай, пасля мордай. Пасля пачаў адступаць і церці морду лапамі, і лізаць іх, і сліна, змешаная з цукровым сокам, цякла па лапах і жываце. І ён злізваў яе разам з мурашкамі. Марка зрабіў гэта некалькі разоў, і вось у адзін з дзён, калі Бурык раптам прыціхнуў у гушчары, дзед асцярожна паклікаў мяне.

¹ *Збыткава́цца* — тут: здэкавацца, быць небяспечным, крыўдзіць.

Мядзведзік сядзеў ля мурашніка, слініў лапу і разграбаў гліцавую піраміду¹. Трымаў там лапу і пасля аблізваў яе. Без усякага цукру.

...Да маліны яго і прывучаць не трэба было. Ён дужа цікава еў яе: абшморгваў разам з лісцем, соваў у рот, чамкаў, аж заплюшчваючы вочы ад асалоды, а пажмаканае лісце пасля выплёўваў.

Так мы пражылі лета. А за ім прыйшла восень з яе жалудамі і брусніцамі. І зноў засерабрыўся дах пуні, а Бурык стаў вялы і сонны і не хацеў гуляць са мной.

Адразу за нашай хатай ужо з год ляжала яліна-выварацень. Ніяк не даходзілі рукі распілаваць яе. А пасля бацька забараніў. Таму што ў яму пад каранямі нанесла шмат сухой лістоты і аднойчы ён убачыў, як Бурык залез у гэтую яму і топчацца, і топчацца там. Бацька загадаў мне кожны дзень, як прыйду са школы, награбаць граблямі два мяхі сухой лістоты і высыпаць туды.

Пасля лістота стала мокрая, пасля змерзлая, жорсткая, як шкляная, аж звінела, а Бурык пачаў часцей і часцей знікаць. Спачатку на дзень, пасля на дзень і ноч...

Пасля ён залез на дзень у свой бярлог, але вылез, бо зноў стала цяплей. Пасля аж на тры дні. А аднойчы я з'явіўся са школы — якраз выпаў першы сухі сняжок — і не ўбачыў яго, а тата сказаў, што ўначы той канчаткова лёг і што непакоіць яго ані ў якім разе не трэба.

Паваліў, паваліў снег, засыпаў нашу сядзібу, пуню, яліны ў лесе, стагі і ядлоўцавыя хмызы. Уставалі і клаліся пры газавых лямпах. Вечарамі стралялі грубкі, і зменлівы, бягучы водбліск бегаў па старонках кнігі. І мне было

¹ *Гліцавая піраміда* — мурашнік; горка, курганок з сасновых шыпулек — ігліц.

шкада, што за сцяной, не так ужо і далёка, спіць у снезе мой звер. Хаця я ведаў, што ён добра ўпаслены, а ўкормленаму лёгка перажыць зіму.

Зрэдку я браў татаў бінокль і глядзеў на снежную гару вываратня: на цёмную адтуліну ў ёй і на лёгкі, амаль нябачны парок, што ў моцныя маразы віўся над дзіркай.

...Бурык устаў, калі снегу было ўжо куды менш, чым зямлі. Увесь нейкі нібы аблезлы, з праваленымі бакамі, з вострай, нібы ў беспароднай свінні, мордай. Я не бачыў, як ён устаў. Толькі разрыты лаз пуста глядзеў. На ўсход, як заўсёды ў мядзведзяў. Бацька супакоіў, што ён не ўцячэ, што гэта ён проста пайшоў пагрызці крушынавай кары ці яшчэ чагосьці.

І сапраўды, на трэці дзень ён з'явіўся, крыху больш здзічэлы, але ўсё яшчэ свой. Мы далі яму хлеба, уціснуўшы ў бохан драбкі цукру, і ён захрабусцеў, як раней.

Цяпер ён часам знікаў на дзень, а то й на два, але заўсёды прыходзіў і канючыў ежу, бо ў лесе яе было яшчэ мала. Але паступова ўсё больш прыгравала сонца, сонечна закалыхалася між дрэў мора заечай капусты, выпаўзлі мурашкі, пярэстымі, як у фіялкі, падкоўкамі лістоў рассыпаліся пад ярамі падалешнікі. Ежы стала болей, і ён еў і ў лесе, і ў нас.

Сярод усіх людзей ён па-ранейшаму адзначаў мяне. Нават узяў прывычку праводзіць мяне ў школу. Да ўзлесся. Страшэнна падрос. Калі ставаў на заднія лапы, быў ужо вышэйшы за мяне, і мне забаранілі дужацца з ім, бо ён у запале можа не суразмерыць сілы. Але ўсё адно мне было прыемна хадзіць з ім, ведучы яго за вуха, або паваліць і ўсперціся на яго.

Пэўна, не адзін чалавек шчыкаў тады сябе за руку, убачыўшы, як купаюцца ў Водры або разам выходзяць на адхон хлопчык і мядзведзь, якога хлопчык вядзе за вуха.

Аднойчы ён да паўсмерці спалохаў нейкіх баб, што збіралі для аптэкі познія смаржкі¹ і розныя зёлкі. І тады, каб не цягаўся за мной, вырашылі садзіць яго на ланцуг на тую гадзіну, што патрабавалася мне, каб дайсці да школы.

Тут і я зразумеў, што азначае ланцуг, калі выходзіў з лясніцтва, і неасцярожна азірнуўся, і ўбачыў ягоныя вочы і тое, як ён стаіць дыбкі і перамінаецца, і пераліваецца яго сытае, святлейшае колерам, пуза. І як ён цягне тоўстыя лапы. Не дай вам бог бачыць гэта, калі вы любіце звяроў і людзей!

І тут здарылася тое, што паскорыла нашу з ім разлуку.

Калі я адыходзіў, Бурык звычайна ляжаў, безнадзейна паклаўшы галаву на лапы. Я аглядаўся, бачыў яго, наш двор, засыпаны жвірам, бэльку, што падпірала сцяну лядашчай² пуні, і матку, якая стаяла на ганку, сыпала з рэшата зерне і клікала:

— Пылі-пылі-пылі-пылі!

Курэй у нас было шмат. І вось куры пачалі знікаць. Спачатку думалі: ліса. І толькі потым выявілі за сабачай будкай цэлыя курыныя могілкі. А пасля ўдалося падсачыць, як гэты паскуднік Бурык зграбае жвір, устае на заднія лапы і паволі высыпае яго з пярэдніх. Няма птушкі, дурнейшай за курыцу. Тыя падыходзілі, і тут мядзведзь, цвёрда ведаючы, наколькі дазволіць яму гэта ланцуг, рабіў кідок і жыва скручваў курыцы вязы³. А пасля закопваў за будкай...

¹ *Смаржкі* — ядомыя грыбы, якія маюць зморшчаную карычневую шапачку ў звілістых складках.

² *Лядашчы* — стары, струхлелы; збуцвелы.

³ *Вязы* — шыя.

— Звярэе, — сказаў бацька. — Ну, Сяргей, хочаш не хочаш, а час развітвацца. Іначай будзе паскудна. Можа быць бяда.

...Вырашылі адвезці яго ў пятніцу, а ў чацвер здарылася тое, пра што бацька казаў, збялеўшы: «Ну, пашанцавала».

Я пайшоў у школу, а хвілін праз дваццаць Бурыку ўдалося сцягнуць з сябе нашыйнік. Ці то зацягнулі не на тую дзірку, ці яшчэ што, але ён круціў-круціў галавою дый вызваліўся. А вызваліўшыся, кінуўся даганяць мяне. Як адчуваў, што гэта апошні паход... Узлесе толькі-толькі засвяціла наперадзе сонцам праз дрэвы, як я, азірнуўшыся, убачыў белы ажаролак¹ з клінам наперадзе і мехаваты зад, які матляўся з боку ў бок, і лапы, якія ён нязграбна выкідаў наперад.

Дагнаў і зажукаў, засоп, забурчаў. І я вырашыў, што дазволю яму апошні раз давесці мяне да ўзгорка. Паклаў руку яму на загорбак і так, злёгка абапіраючыся, пайшоў далей. Так мы адышлі далёка ад лесу, калі я ўбачыў...

...Я не ведаў, што ў той дзень удалося вызваліцца не толькі аднаму Бурыку, што ў той дзень выкруціў з ноздраў кольца яшчэ й саўгасны бугай Гром. Проста выпаў вінт, яно распалася на два паўмесяцы ў выглядзе лацінскага «S», і Гром датуль цёр пысай аб траву, пакуль не пазбавіўся ад адзінай рэчы, якой можна ўтаймаваць бугая, кольца, трымаючыся за якое нават сямігадовае дзіця можа весці жывёлу куды захоча.

Мой траюрадны брат Алік, сын дырэктара школы, і яшчэ два хлопцы пагналіся за ашалелай жывёлінай. Да таго часу Гром паспеў перакінуць на рогах цераз высокі хмыз пастуха, зламаўшы яму пяць рэбраў. Ад смерці таго

¹ *Ажаролак* — белая паласа вакол шыі.

ўратавала толькі тое, што бык, дзякуючы хмызу, згубіў чалавека з вачэй... І вось тры коннікі, сцёбаючы пугамі, дзве гадзіны ганялі быка, пакуль не загналі ў пустое гумно. Ім удалося зачыніць усе трое варот. Брат забраўся на бэльку, завязаў на ёй тоўстую вяроўку і пачаў спускаць другі яе канец, з бягучай пятлёй, туды, дзе соп, рыкаў і пароў паветра страшнымі рогамі бугай.

Брату пашанцавала закінуць пятлю на гэтыя рогі і зацягнуць яе, але тут звер, адчуўшы няволю, таргануўся, кінуўся наперад, і таўшчэзная вяроўка толькі дзынкнула, як перацягнутая струна. Брат, які ўсё яшчэ трымаўся за яе, адрыўка не ўтрымаўся і ляснуўся з бэлькі проста пад капыты пачвары. На шчасце, бугай не зразумеў, што да чаго, і, не звярнуўшы на яго ўвагі, рынуўся наперад, высадзіў рогамі вароты і кінуўся бегчы.

...Калі я ўбачыў, як наперадзе паўстала воблака пылу, і, матляючы галавой, каб скінуць з рогаў пятлю, падскакваючы на ўсіх чатырох і дугою выгнуўшы над зямлёй хвост, імчыць на мяне вялізная, як зубр, чырвоная пачвара швейцарскай пароды, зразумеў: уцякаць не было куды. Ад лесу я адышоў далёка. І вакол хаця б кусцік, хаця б яміна.

Я не спалохаўся тады. Проста ўсё ўва мне скамянела. Бугай спыніўся: заўважыў. Налітыя крывёй вочы глядзелі на мяне, пена валіла з пысы. Ён рыў капытамі зямлю і напружваўся. І ўсё ніжэй апускаліся вострыя і бліскучыя, нібы паліраваныя, канцы рогаў.

Кінуўся з дзікім рыкам.

Я паспеў адскочыць. І яшчэ раз адскочыць. І яшчэ. Доўга такая гульня цягнуцца не магла. Ногі ў мяне пачалі павольна млець. І тут, калі Гром у чацвёрты раз кінуўся на мяне, з нечаканай хуткасцю матнуўся на яго збоку, здавалася б, такі нязграбны, буры цень.

Бурык адвесіў цяжкай лапай удар па загорбку пачвары і раздзёр яго. Але нават не рана прывяла Грома ў прытомнасць. Ён урэшце заўважыў мядзведзя, зразумеў, з кім мае справу, адчуўшы ненавісны і страшны, дзікі, звярыны, лясны пах.

...Калі ўрэшце падскакалі коннікі, Гром адступаў, дрыжучы ад нянавісці і жаху, усё яшчэ капыцячы зямлю, але ўжо не асмельваючыся рынуцца наперад. Нізка рыкаў і адступаў перад зверам, які на задніх лапах наступаў на яго. Бугаю накінулі на рогі і на заднюю нагу распетлі і павялі. Бурык ішоў ззаду, як канваір, і давёў усю гэту мілую кампанію да кузні, дзе Грому зноў укруцілі кольца.

...Маці дазволіла адвезці мядзведзя толькі ў нядзелю, усе тры дні адкормлівала яго, як кабана, і калі мы вялі Бурыка ў машыну, цалавала яго ў морду і плакала.

Звера завялі па сходцах у кузаў. Бацька і я селі побач. Марка — у кабіне з шафёрам. Мядзведзь устрывожыўся было, калі загуў матор, але хутка супакоіўся. Глядзеў маленькімі вочкамі, як плылі назад ласы, і бліскачая, нібы

цыратовая, цюпка¹ ягонага носа рухалася: чытаў баравыя пахі. Мне было да болю шкада расставацца, але я разумеў, што мядзведзя майго цягне да сябе падобных і яму там будзе лепей, чым сярод нас. Усё ж ён быў народжаны для свабоды.

Мы адвезлі яго за пяцьдзясят кіламетраў, у самы глухі кут, дзе найчасцей сустракалі мядзведзяў, выпусцілі, агладзілі яго і пайшлі да машыны. Некалькі разоў ён імкнуўся быў за намі, але пахі першабытнага лесу перамагалі, і ён усё аддаляўся. Бацька і Марка ўбачылі, як ён праводзіць нас позіркамі, і далі ў паветра некалькі стрэлаў. Тады ён пабег трушком і знік сярод дрэў. Машына аддалялася. І я марыў, што вось будуць суніцы і чарніцы, будуць маліны і слімакі, а там жалуды. І ён жа ведае, як зімаваць. І жонка ў яго будзе, і дзеці. Усё чакае яго, а галоўнае — свабода.

...Праз некалькі тыдняў немцы бамбілі гарадок. Першыя бомбы трапілі ў пошту, універмаг, тэатр. Палясоўшчыкі казалі, што звяры скопам перакачоўваюць ад шуму і ад дарог у нетры лясоў. І адзіным слабым суцяшэннем сярод усеагульнага гора мне было тое, што звер, якога я любіў і які ўратаваў мне жыццё, цяпер, напэўна, не пойдзе да дарог, на якіх выбухаюць бомбы і гудуць танкі, над якімі праносяцца на брыючым самалёты.

На другім тыдні вайны мы ўсе пайшлі ў лес.

...Восенню сорок другога года мы з дзедам Маркам прабіраліся лясамі на сувязь. Абодва ў кужалі² і шарачку³, абодва з торбамі. Марка, што адпусціў сіваю бараду, сапраўды быў падобны да старца, а я быў у яго павадыром.

¹ *Цыратовая цюпка* — тут: бліскучы, глянцавы кончык носа.

² *Кужаль* — тут: вопратка з палатна з нітак лёну.

³ *Шарачок* — кафтан (верхняя вопратка з доўгімі поламі) шэрага сукна дамашняга вырабу.

У нас і «легенда» была някепская. Бацька з маці «загінулі ад бомбы, а Марка, шкадуючы, падабраў мяне». Прыдрацца не было да чаго...

І вось калі мы падыходзілі да яра ў вярхоўях Водры (з яра якраз выбівалася крынічка, што ўпадала ў яе), Марка раптам паклаў мне на плячо руку і спыніў.

Яр быў ледзь не па самы верх засыпаны лістотай. Зрабі крок — і патонеш. І дрэвы ўсё дабаўлялі і дабаўлялі ў яго золата і чырвані. І, мабыць, гэты шolah даў нам магчымасць падысці непачутымі так блізка.

На тым беразе адвальваў тоўстую, зялёную ад моху калоду магутны буры мядзведзь. Віслы зад, страшныя крываваыя пярэднія лапы, куды таўсцейшыя за заднія. І нават адсюль было відаць, як пераліваюцца мускулы на вялізным падвойным загорбку.

Калі ён адваліў калоду, сеў і пачаў выбіраць з-пад яе нешта і чмакаць, я ўбачыў белы ажаролак, і радасць гарачай хваляй абліла маё сэрца: «Няўжо ён? Ой, не ён. Ой, вядома ж, ён!»

— Бурык! Бурчынька! — шэптам паклікаў я.

Марка паклаў мне далонь на вусны. І мядзведзь насцеражыўся, і сеў, і стаў паводзіць сваёй цюпкай і зыркаць ва ўсе бакі. Але паветра веяла ад яго на нас, а заўважыць нас ён не мог (мядзведзі кепскавата бачаць). І я маўчаў. Тады ён вытаргнуў¹, як мне здалося, амаль прызыўнае кранне. Ласкавае, жаласнае, падобнае на мурканне. Ці, можа, я хацеў у гэта верыць?

Мы маўчалі, і паступова ён супакоіўся, даеў тое, пад калодай, і павольна, перавальваючыся, завалюхаў у нетры. Павеў ветру ўзняў між ім і намі чырвона-залатую сець.

¹ *Вытаргнуў* — выкрыкнуў, гукнуў, азваўся.

Пасля лістота пасыпалася з урвішча¹ на дно яра мяккім хвалістым вадаспадам. І лісце нібы празвінела наўздагон яму. А пасля стала ціха.

Мінула вайна. Я даўно скончыў мастацкі інстытут, і даўно працаваў, і дабіўся вядомасці. Калі часам даводзілася ўспамінаць пра тыя дні, я пераконваў сябе, што звер мой стаў мацёрым, магутным мядзведзем, «дзедам» і «прадзедам», патрыярхам² вялікай мядзведжай сям'і, і мірна заснуў ад старасці недзе на сонечным, уккрытым кветкамі схіле.

1. Што раскажаў пра сябе і сваю сям'ю аўтар-апавядальнік?
2. Дзе прайшло дзяцінства Сяргея? Як ён апісвае свой дом і лясніцтва? Што можна сказаць паводле гэтых апісанняў пра асобу самога апавядальніка?
- 3. Чым быў асабліва ўражаны хлопчык пры першай сустрэчы з мядзведзяняткам? Як у сям'і ляснічага паставіліся да Бурыка? Чаму?
4. Прыгадайце выразныя падрабязнасці, як рос Бурык, чым любіў займацца.
5. Раскажыце пра дружбу хлопчыка з мядзведзем, пра смешныя здарэнні з Бурыкам.
6. Якім мядзведжым уменням людзі спецыяльна навучалі Бурыка, каб ён прызвычайваўся да лесу? Як Бурык там адчуваў сябе?
- 7. Па чым сумаваў Бурык ночамі? Пракаменціруйце словы аўтара: *Тут і я зразумеў, што азначае ланцуг...* Чаму было неабходна вярнуць мядзведзя ў лес?
8. Раскажыце пра апошнюю сустрэчу Сяргея з мядзведзем. Пра якую будучыню для Бурыка марыў Сяргей? Прачытайце адпаведныя радкі з тэксту.

¹ *Урвішча* — тут: круты абрыў.

² *Патрыярх* — тут: пачынальнік роду.

9. Прыдумайце свой працяг гісторыі пра Бурыка.

10. Чым твор Уладзіміра Караткевіча ўзбагаціўшы вашы веды і ўяўленні пра свет прыроды?

11. Над якімі пытаннямі прапануе задумацца пісьменнік, калі раскажа пра сяброўства чалавека і жывёлы?

Пра літаратурнага героя

Мастацкую літаратуру невыпадкова называюць мастацтвам стварэння характараў. У праявічым творы звычайна дзейнічаюць літаратурныя героі (персанажы, дзеючыя асобы), якія адрозніваюцца знешнім выглядам, узростам, паходжаннем, адметнымі характарамі, паводзінамі, здольнасцямі, светапоглядам.

Персанажамі мастацкага твора могуць быць і жывёлы, з'явы прыроды, рэчы або прадметы.

Літаратурны герой — дзеючая асоба ў мастацкім творы, надзелена адметнымі рысамі характару.

Чытаючы твор, мы шмат даведваемся пра літаратурнага героя: хто ён, як выглядае, чым займаецца, дзе жыве, з кім сябруе, пра што марыць, якія выпрабаванні пераадоўвае, якія радасці перажывае. У невялікім мастацкім творы асноўнае дзеянне развіваецца вакол аднаго з персанажаў, ён больш актыўна, чым іншыя, удзельнічае ў падзеях, пра яго больш падрабязна і дэталёва распавядае аўтар ці апавядальнік. Гэта г а л о ў н ы л і т а р а т у р н ы г е р о й. Характар яго раскрываецца праз паводзіны, адносіны з іншымі персанажамі, погляды і перажыванні. Адбываецца гэта паступова, аднак часам нават па адной выразнай

дэталі ў знешнасці ці паводзінах можна меркаваць пра яго чалавечую сутнасць.

Існуюць таксама г е р о і ці персанажы д р у г а р а д н ы я, пра якіх згадваецца менш, радзей, толькі ў некаторых эпізодах, і роля іх у выяўленні аўтарскай задумы значна меншая.

Каб вобраз чалавека быў больш наглядны, выразны, аўтар апісвае яго постаць, твар, міміку, жэсты, рухі, звычкі, манеру гаварыць і трымаць сябе, узрост, вопратку ці яе асобныя дэталі — гэта значыць, стварае п а р т р э т літаратурнага героя. Звычайна ў партрэце даецца не падрабязнае апісанне знешнасці героя, а пераважаюць дэталі, найбольш важныя для разумення сутнасці яго характару.

Літаратурны партрэт адметны і тым, што ён бывае зменлівы, жывы, рухавы, складаецца з асобных заўваг пісьменніка, раскіданых па ўсім творы. Партрэт выяўляе не толькі характар героя, але і адносіны пісьменніка да яго. Прыгадаем, напрыклад, як малюе Якуб Колас «дарэктара» Яську:

*А сам дарэктар, з вузел ростам,
Ў сваім уборах бедным, простым,
У зрэбных портках і кашулі,
Стаяў, як бы яго прыгнулі,
Такім мізэрным і маўклівым,
У халаце суконным сівым...*

Праз гэта апісанне не толькі выразна ўяўляецца знешняе аблічча хлопчыка, але і раскрываецца яго ўнутраны стан, прасочваецца спагадлівыя адносіны самога аўтара да разгубленага, гаротнага, збянтэжанага «настаўніка».

Дапамагае ў спасціжэнні характару героя яго м о в а: тыя сродкі, якія ён выбірае для размовы з іншымі персанажамі — у дыялогах, для пабудовы разважанняў пра іншых людзей і падзеі — у маналогам. У маналогам раскрываюцца ўласныя перажыванні героя, часта даецца самахарактарыстыка. Таму маналог вельмі значны для разумення асноўнай думкі твора. Мова трапна характарызуе герояў. Адны з іх выказваюцца вельмі коратка, лаканічна, дакладна, іншыя — шматслоўна, няпэўна, невыразна.

Каб больш поўна перадаць настрой, перажыванні персанажаў, а таксама свае ўласныя думкі і адчуванні, аўтар скарыстоўвае апісанне прыроды — п е й з а ж. Карціны прыроды ў творы дапамагаюць чытачу выразна ўявіць месца дзеяння, настроіць на ўспрыманне падзей, спрыяюць раскрыццю ўнутранага стану героя ці самога аўтара (або апавядальніка).

Пейзаж можа існаваць у творы і як самастойны мастацкі вобраз, адасоблена ад жыццёвых падзей і чалавечых перажыванняў (як ва ўрыўку «**Песня ляснога жаваранка**» з трылогіі Якуба Коласа «На ростанях» ці ў прыродаапісальных вершах). Карціны прыроды надаюць мастацкім творам выразнасць, паэтычнасць, мастацкую дасканаласць, выклікаюць у чытача эмацыянальны водгук, адлюстроўваюць прыгажосць нашай зямлі.

Цэласнае ўяўленне пра літаратурных герояў мы атрымаем, калі ўдумліва прачытаем твор цалкам, не прапускаючы ні аўтарскіх апісанняў, ні дыялогаў, ні разважанняў, калі ўважліва прааналізуем усе эпізоды. У мастацкім творы значныя ўсе яго кампаненты: апавед пра падзеі, час і месца дзеяння, абмалёўка знешнасці персанажаў, выяўленне іх думак і пачуццяў, апісанні карцін прыроды.

Ва ўсіх гэтых момантах выразна акрэсліваецца а ў т а р-
с к а я п а з і ц ы я — яго ўласная ацэнка адлюстраваных
падзей, асабістае стаўленне да герояў і пастаўленай у творы
праблемы. Аўтарская думка не ляжыць на паверхні, і
толькі ўважлівы чытач можа спасцігнуць яе.

1. Чым адрозніваецца галоўны літаратурны герой ад другарад-
ных? Прывядзіце прыклады з вывучаных твораў.

2. Якую ролю адыгрывае партрэт літаратурнага героя ў творы?
Прыгадайце канкрэтныя прыклады з вывучаных твораў.

3. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Адольфа Гугеля «Соней-
ка» (гл. форзац 2). На палатне мастака — партрэт дзяўчынкі.
Напэўна, яна некага чакае ці нешта сур'ёзна абдумвае. Свет-
лыя валасы свабодна падаюць на плечы, погляд яе цёмных
вачэй крыху засяроджаны, скіраваны некуды ўдалеч. Побач
з гераіняй — некалькі вялікіх ярка-жоўтых сланечнікаў. Яны
надаюць карціне свежасць, пясчоту, адчуванне радасці.

Як вы думаеце, чаму карціна атрымала такую назву? Паспра-
буйце паводле створанага мастаком вобраза апісаць словамі
характар дзяўчынкі.

4. Якая роля пейзажа ў мастацкім творы?

5. Як выяўляецца пазіцыя аўтара ў літаратурным творы?

6. Хто з літаратурных герояў вас найбольш уразіў і чаму? Якія іх
рысы і якасці вы хацелі б выхаваць у сябе?

7. Раскажыце пра галоўнага героя аднаго з твораў, які вы сама-
стойна прачыталі (хто ён, як выглядае, пра што марыць, чым
захапляецца, з кім жыве і сябруе).

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА

1. Якія творы раздзела «Сцежкамі дзяцінства» вам найбольш спадабаліся? Якія літаратурныя героі запамніліся?

2. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Аляксандра Гарачава «Маё дзяцінства» (гл. форзац 2). На палатне мастака — ясны сонечны дзень. На прыродным плане — бераг невялікай рачулки, поўнаасцю парослы яркімі кветкамі. На супрацьлеглым беразе хлапчукі вудзяць рыбу, а побач пасуцца каровы. На скошаным лузе — сцірты сена, акуратна абгароджаныя дбайным гаспадаром. Удалечыні зелянее густы лес. Цішыня і спакой пануюць над наваколлем.

Паразважайце, якім літаратурным творам гэтага раздзела блізкія вобразы і карціны, створаныя мастаком. А як інакш, на вашу думку, можна было назваць мастацкае палатно?

3. Што такое тэма літаратурнага твора?

4. Якія этапы звычайна вылучаюць у сюжэце?

5. З дапамогай якіх мастацкіх сродкаў раскрываюцца характары герояў у творы?

6. Прыгадайце мастацкі твор, які вы прачыталі самастойна і які вам спадабаўся. Уявіце, што вам трэба захаваць сяброў прачытаць гэты твор. Якім чынам гэта зробіце?

7. Падрыхтуйце і правядзіце ў класе конкурс (віктарыну) на лепшае веданне твораў, змешчаных у гэтым раздзеле.

8. Выканайце тэставае заданне да раздзела «Сцежкамі дзяцінства».